Prof. Dr. Ali M. Hasanov

GÜNEY KAFKASYA'NIN ASKERÎ-JEOSTRATEJİK DURUMU VE AZERBAYCAN'IN GÜVENLİK POLİTİKASI

III. Cilt

Aktaran:
Azad Ağaoğlu
Fuad Şammedov

ÖTÜKEN

İçindekiler

Giriş 7

I. Bölüm
Uluslararası Güvenlik Sisteminin Temelleri Ve Jeopolitik Şartları. Azerbaycan'ın Uluslararası Güvenlik Politikası

1.1. Uluslararası Güvenlik Sistemi: Ortaya Çıkışı, Hukuki Dayanakları, Mahiyeti, Jeopolitik Ölçütleri ve Şartları 13
1.2. Uluslararası Güvenlik Alanında Azerbaycan'ın Dış Politika Stratejisi ve Etkinliği 21

II. Bölüm
Hazar Denizi Ve Karadeniz Havzalarıyla Güney Kafkasya'nın Güvenlik Ortamı, Azerbaycan'ın BölgeselGüvenlik Politikası Ve Dış DünyaylaAskerî-Jeostratejik İlişkileri

2.1. Hazar Denizi ve Karadeniz Havzalarıyla Güney Kafkasya'nın Güvenlik Ortamı: Bölgesel Kamplaşma Gerçeklikleri ve Tahminleri, Askerî-Jeostratejik Güçlerin Sınıflandırılması ...37
2.2. Rusya, ABD, NATO ve Avrupa Birliği Arasındaki İlişkilerin Hazar Denizi ve Karadeniz Havzalarıyla Güney Kafkasya'nın Bölgesel Güvenliği Üzerindeki Etkisi 48
2.3. Azerbaycan'ın Hazar Denizi ve Karadeniz Havzalarıyla Güney Kafkasya'da Takip Ettiği Bölgesel Güvenlik Politikası: Güvenlik Alanında Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye Ortaklığı Platformu 60
2.4. Türkiye'nin Hazar Denizi ve Karadeniz Havzalarıyla Güney Kafkasya'nın Güvenlik Yapılanmasına Yaklaşımı ve Azerbaycan'ın Jeostratejik Güvenlik Çıkarları 79
2.5. İran'ın Hazar Denizi ve Karadeniz Havzalarıyla Güney Kafkasya'nın Güvenliğine Yaklaşımı ve Azerbaycan'ın Jeostratejik Çıkarları.....89
2.6. Güney Kafkasya ve Karadeniz Havzasının Önemli Bir Ülkesi Olarak Gürcistan: Güvenlik Alanında Azerbaycan-Gürcistan Ortaklığının Temel Koşulları ve Bölgesel Şartları 101
2.7. Güney Kafkasya'nın Bölgesel Güvenliği ve Ermenistan: Komşularına Karşı Toprak İddialarının Doğurduğu Jeopolitik Beklentiler 110
2.8. Hazar Denizi, Karadeniz Havzaları ve Güney Kafkasya'nın Diğer Ülkeleriyle Askerî-Jeostratejik İlişkiler ve Azerbaycan'ın Bölgesel Güvenlik Politikası.....118

III. Bölüm
Güney Kafkasya'nın Temel Güvenlik Sorunu Olarak Dağlık Karabağ Çatışması: Uluslararası, Bölgesel, Lokal Çıkarlar Ve Azerbaycan'ın Toprak Bütünlüğü Sorunu

3.1. Ermenistan'ın Azerbaycan'a Saldırısı ve Dağlık Karabağ Sorununun Tarihî Kökleri.....133
3.2. 20. Yy. Sonlarında Ermenistan'ın Azerbaycan'a Karşı Toprak İddiaları ve SSCB Yönetiminin Ermeni Yanlısı Kafkasya Politikası 136

3.3. Azerbaycan Topraklarının Ermenistan Silahlı Kuvvetleri Tarafından İşgali ve Sorunun Bm Güvenlik Konseyi'nin Müzakeresine Çıkarılması 139
3.4. AGİT Minsk Grubu'nun Kurulması, Soruna Barışçıl Yollardan Çözüm Arayışları, Çatışan Tarafların Tutumu ve Genel Sonuçlar 141
3.5. Diğer Uluslararası Örgütlerin Dağlık Karabağ Sorunundaki Tutumu ve Azerbaycan'ın Diplomatik Girişimlerinin Sonuçları....151

IV. Bölüm
Azerbaycan'ın Ulusal Güvenlik Politikası: Başlıca Ulusal Çıkarları, Jeopolitik Kodu Ve Güvenlik Öngörüleri

4.1. Azerbaycan'ın Ulusal Güvenlik Politikası: Şekillenmesi, Temel Ölçütleri ve Mekanizmaları 159
4.2. Güvenlik Ortamının Şekillenmesi ve Uluslararası İmajın Kazanılması 164
4.3. Azerbaycan'ın Ulusal Çıkarları ve Ulusal Çıkar Çerçevesi: Ulusal Güvenliğe Yönelik Tehditler 166
4.4. Azerbaycan'ın Ulusal Güvenliğinin Sağlanmasında Temel Araç ve Rezervler....171

V. Bölüm
Ulusal Güvenlik Politikasının Başlıca İstikametleri

5.1. Azerbaycan'ın Askerî Güvenlik Politikası 179
5.2. Azerbaycan'ın Sınır Güvenliği Politikası 188
5.3. Azerbaycan'ın Ulusal Enerji Yeterliliği ve 200
Enerji Güvenliği Politikası 200
5.4. Azerbaycan'ın Jeoekonomik Bağımsızlığı ve 211
Doğal Rezervlerin Güvenli Kullanımı Politikası 211
5.5. Azerbaycan'ın Sosyopolitik, Sosyal ve Etnik Güvenlik Politikası, İnsan Kaynaklarının Güvenli Kullanımı ve Yönetimi Politikası....218
5.6. Azerbaycan'ın Gıda Güvenliği Politikası 227
5.7. Azerbaycan'ın Bilişim Güvenliği Politikası....234
5.8. Azerbaycan'ın Çevre Güvenliği Politikası....255

Kaynaklar....266

Giriş

SSCB'nin çöküşünün ardından Güney Kafkasya, Hazar Denizi ve Karadeniz havzaları çağdaş dünya düzenine yeni bir statüde girmeğe başladı. Son yirmi beş yılda bu bölgede çeşitli politik ve ekonomik çıkarlar çerçevesinde yerel ülkelerle uluslararası güçler, ulusal ve dinî topluluklar ve bunların temsil ettikleri uygarlıklar, çeşitli halklara ait kültürler, gelenek ve görenekler bir araya gelerek uzlaşmış ve birbirine uyum sağlamış, bazen de dış güçlerin yönlendirmesi sonucunda birbiriyle çakışmış ve çatışmıştır. Dış ülkelerin jeopolitik, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik çıkarları bu coğrafyada dinamik ve açık bir gelişme seyri göstermiştir.

Güney Kafkasya, Hazar Denizi ve Karadeniz havzaları günümüzde yeryüzünün en önemli jeopolitik, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik mekânlarından bir tanesi olarak kabul edilmektedir. Söz konusu bölge 20. Yy. sonundan itibaren yeryüzünün en büyük ve gelecek vaat eden enerji, ulaşım, iletişim projelerinin ve diğer projelerin merkezine dönüşmekle beraber, Avrasya'nın en istikrarsız ve çatışmalı bölgelerinden bir tanesi olarak da bilinmektedir. Bölgede yıllardan beri süren Ermenistan-Azerbaycan, Rusya-Çeçenistan, Gürcistan-Abhazya-Güney Osetya, Moldova-Transdinyester çatışmaları, son zamanlarda Ukrayna'da ortaya çıkan iç savaş ve diğer askerî-jeostratejik çatışmalar, kanlı etnik ayrılıkçılık çatışmaları dünya üzerindeki genel güvenlik düzenini de ciddi boyutta etkilemektedir.

Yeryüzünün tamamında olduğu üzere, Güney Kafkasya, Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarında eskiden beri var olan ve daha sonra bağımsızlık kazanarak sahneye çıkan, uluslararası ilişkilerin birer öznesine dönüşen ülkeler, sahip oldukları potansiyel, jeopolitik statü ve faaliyet normları ölçütünde kendi ulusal kalkınma ve güvenlik meselelerini, ulusal çıkarlarının kapsam ve hedeflerini tetkik etmekte, dış ve iç jeopolitik ve askerî-jeostratejik çıkarlarını savunmak, güvenlik doktrinlerini ve askerî doktrinlerini oluşturmak ve

diğer stratejik görevlerini yerine getirmek için çaba harcamaktadırlar. Tüm bu ülkelerin ilgili kurumları, siyasal ve bilimsel çevreleri geniş ölçekli jeopolitik araştırmalar ve stratejik analizler yapmakta, çeşitli jeopolitik analiz merkezleri oluşturmakta ve bu doğrultuda diğer çalışmalar gerçekleştirmektedirler.

Okurların dikkatine sunulan işbu çalışmada yeryüzünde modern güvenlik sisteminin durumu, hukuki temelleri ve çerçevesi, mahiyeti ve jeopolitik gereksinimleri eşliğinde Güney Kafkasya'yla Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarında pek çok dünya ve bölge ülkesinin, bu arada Azerbaycan'ın da takip ettikleri güvenlik politikasının mahiyeti tetkik edilmiş, bu politikaların sonuçları açıklığa kavuşturulmuştur.

Çalışmada; bölgenin güvenlik ortamı, bölge ülkelerinin askerî-jeostratejik çıkarları analiz edilmiş, dünyanın lider ülkelerinin, özellikle ABD ile Rusya'nın bu güvenlik ortamı üzerindeki etkileri ve takip ettikleri politikalar irdelenmiştir. Modern uluslararası ilişkiler sistemini, başlıca güç odaklarını ve bu güç odakları arasındaki ilişkileri, küresel ve bölgesel örgütlerin uyguladıkları güvenlik politikalarını karşılaştırmalı olarak analiz eden yazar, tüm bu alanlardaki bilimsel kanaatlerini de açıklamıştır. Rusya ve KGAÖ'nün bölgede takip ettiği güvenlik politikasıyla bu politikanın bölge ülkelerinin güvenlik çıkarları üzerindeki etkisi, ABD, NATO ve AB'nin aynı yönde uyguladıkları güvenlik politikaları ve bunların sonuçları, NATO'nun Güney Kafkasya'nın güç dengesinde yapmaya çalıştığı değişiklik ve bölge ülkeleriyle askerî-jeostratejik ilişkiler tesisi de özellikle araştırılmıştır.

Yazar; bölgesel ve küresel güvenliğin sağlanması yönünde Azerbaycan'ın takip ettiği politikayı irdelerken, bölgenin Rusya, Türkiye ve İran gibi büyük ülkelerinin Güney Kafkasya'da uyguladıkları askerî-jeostratejiye de özellikle temas etmiştir. Diğer yandan çalışmada Güney Kafkasya'nın bölgesel güvenliği konusunda Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan'ın ortaklığı analiz edilmiş, mevcut askerî kamplaşma yönelimleri ortamında bu konudaki tahminler de ortaya konmuştur.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 1993-2015 yılları arasında güvenlik alanında takip ettiği iç ve dış politika stratejisi de çalışmada irdelenmiş, Azerbaycan'ın ulusal çıkarları ve dış politikasının temel yönelimleri, küresel, bölgesel ve ulusal güvenlik politikası analiz edilmiştir.

Güney Kafkasya ve Hazar havzasının önemli ülkelerinden bir tanesi olarak Azerbaycan 1993 yılından itibaren Ulusal Önder Haydar Aliyev önderliğinde ulusal kalkınma ve güvenlik stratejisini şekillendirmeye başlamıştır. Bağımsız bir ülke olarak Azerbaycan'ın ulusal çıkarlarını ve küresel değerleri, genel geçer güvenlik normlarını ve ulusal güvenlik gereksinimlerini kendi bünyesinde

yansıtan, diğer yandan birey, toplum ve devletin güvenliğinin sağlanmasında başlıca görev, yönelim ve öncelikleri kapsayan bu strateji, daha sonraki dönemde Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in liderliğinde çeşitli aşamalardan geçmiş, geliştirilerek uygulanmaya devam etmiştir.

Azerbaycan'ın ulusal kalkınma ve güvenliğinin sağlanmasında ve bu yönde devletin resmî politikasının belirlenmesinde temel alınan ulusal ideolojinin, yani Azerbaycancılık ideolojisinin şekillendirilmesi ve resmî devlet politikası düzeyine ulaştırılması büyük önem arz etmiştir. Özellikle bağımsızlığın tekrar kazanılması ve pekiştirilmesi, milli ve manevi değerlerin muhafazası ve geliştirilmesi, dünya üzerindeki Azerbaycanlıların bağımsız devlet ülküsü etrafında bir araya getirilmesi gibi konularda bu ideolojinin rolü ve yeri oldukça önemlidir.

Güney Kafkasya'da mevcut askerî ve politik sorunlar kitapta özel bir bölüm olarak ele alınmış, Ermenistan'la Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu bölgenin başlıca güvenlik sorunu olarak değerlendirilmiştir. Azerbaycan'ın temel sorunu Ermenistan'ın saldırganlığı sonucunda ortaya çıkan Dağlık Karabağ çatışması, Azerbaycan topraklarının süregelen işgali, bu çatışma dolayısıyla yaşanan ağır insani kayıplar, sosyal ve ekonomik güçlüklerdir.

Ermenistan'ın saldırganlığının ve Dağlık Karabağ çatışmasının tarihî kökleri de çalışmada irdelenmiş, Ermenilerin tarihî Azerbaycan topraklarına ve bu arada Dağlık Karabağ bölgesine göç ettirilmesinin tüm aşamaları konusunda geniş bilgi verilmiştir. Ermenilerin toprak iddiaları, Azerbaycan halkına karşı zaman zaman uyguladıkları terör, etnik arındırma ve soykırımı politikaları da çalışmada etraflıca incelenmiştir. Diğer yandan yazar, Ermenistan'ın 1980'lerin ikinci yarısından itibaren ortaya atmaya başladığı yeni toprak iddialarını, uyguladığı işgal politikasını ve yaşanan gelişmeleri kronolojik bir sırayla analiz etmiş, sorunun daha derinlemesine anlaşılması için çok önemli bir zemin hazırlamıştır. 20. Yy. sonlarında Ermenistan'ın ortaya attığı toprak iddiaları, Sovyetler Birliği yönetiminin Ermeni yanlısı Kafkasya politikası, Azerbaycan topraklarının Ermenistan Silahlı Kuvvetleri tarafından işgali, sorunun BM Güvenlik Konseyi'nin müzakeresine çıkarılması, AGİT Minsk Grubu'nun oluşturulması ve çalışmaları, diğer uluslararası örgütlerin soruna ilişkin tutumları ve onayladıkları resmî belgeler de çalışmada geniş bir şekilde izah edilmiş, diğer yandan Azerbaycan'ın bu yöndeki diplomatik faaliyetinin analizi sunulmuştur.

Modern çağın küreselleşme süreci, bölgedeki uluslararası jeopolitik gelişmelerin gereksinimleri doğrultusunda Azerbaycan'da askerî-jeostratejik, politik, ekonomik, sosyal alanlarda, enerji, nüfus, çevre, bilişim alanlarında ve

hayati önem arz eden diğer alanlarda cereyan eden süreçler irdelenmiş, tüm bu alanlarda takip edilen güvenlik politikasının düzeyi ve verimliliği tetkik edilmiş, değerlendirilmiş, gelecekte daha etkin bir güvenlik politikası uygulanmasının zorunluluğu açıklığa kavuşturulmuştur.

Diğer yandan Azerbaycan'ın ulusal güvenlik politikasının mahiyeti, karakteristik yönleri, başlıca görev ve hedefleri, ulusal kalkınmanın şekillendirilmesi ve başlıca aşamaları da işbu çalışmada okurların dikkatine takdim edilmiştir. Yazar; Azerbaycan'ın ulusal güvenlik politikasının hedeflerini, güvenlik ortamının şekillenmesi ve güvenlik konusunda uluslararası imajın kazanılması çalışmalarını, ulusal güvenliğe yönelik iç ve dış tehditleri irdelemiş, ulusal güvenliğin sağlanmasında başlıca araç ve rezervleri analiz etmiş, vardığı kanaatleri ve sonuçları okurlarla paylaşmıştır.

Kitabın yazılması sırasında Azerbaycan ve yurtdışında yayınlanmış olan bilimsel çalışmalardan, resmî belge ve evraklardan, süreli basında ve internet ortamında yayınlanan bilgilerden geniş bir şekilde yararlanılmıştır.[1] Günümüzün gelişmeleri ortamında büyük bir güncellik arz eden *GÜNEY KAFKASYA'NIN ASKERÎ-JEOSTRATEJİK DURUMU VE AZERBAYCAN'IN GÜVENLİK POLİTİKASI* adlı bu çalışma Azerbaycan'ın küresel, bölgesel ve ulusal güvenlik politikasının anlaşılması açısından da büyük önem taşımaktadır.

[1] Kitabın sonunda geniş bir kaynakça yer almıştır.

I. Bölüm

ULUSLARARASI GÜVENLİK SİSTEMİNİN TEMELLERİ VE JEOPOLİTİK ŞARTLARI. AZERBAYCAN'IN ULUSLARARASI GÜVENLİK POLİTİKASI

1.1. Uluslararası Güvenlik Sistemi: Ortaya Çıkışı, Hukuki Dayanakları, Mahiyeti, Jeopolitik Ölçütleri ve Şartları

Bugünkü uluslararası ilişkiler ve güvenlik sisteminin oluşması öncesinde insanlık binlerce yıl süren zorlu ve çekişmeli bir tarihten geçmiştir. İnsan toplulukları ve toplumlar arasında sosyal ve siyasi özelliklerden, maddi ve manevi ihtiyaçlardan kaynaklanan ve çeşitlilik arz eden ilişkiler mevcut olmuş, ekonomik, politik ve kültürel bağlar tesis edilmiş, zaman zaman uzun süren savaşlar, kanlı çekişmeler yaşanmış, büyük devletler ve imparatorluklar kurulmuş, yıkılmıştır. Her şeye rağmen yeryüzünde hayat devam edip gitmiş, insanoğlu en zor şartlara uyum sağlamayı, güç durumlardan kurtulmanın bir yolunu bulmayı, kendini sürekli geliştirmeyi başarmış, yeni yerleşim birimleri, köyler, kentler, ülkeler kurmuştur. İnsanların uzunca bir süre birbirinden kopuk ve habersiz yaşaması elbette ki mümkün değildi. Bu nedenle, kurulan yerleşim birimleri arasında da çeşitli düzeylerde ilişkiler tesis edilmiş, ülkeler ve halklar arasında farklı temaslar yaşanmış, savaşlar, barışlar, anlaşmalar ve ilişkilerinin geleceği hakkında mutabakatlar söz konusu olmuştur. Tüm bu gelişmeler bugün uluslararası ilişkiler ve uluslararası güvenlik sistemi adını verdiğimiz realiteyi şekillendirmiştir.

Uluslararası (kolektif) güvenlik alanında devletler hukukunun tarihi gelişim süreci de aynen uluslararası ilişkiler sisteminin oluşum süreci gibi Ortaçağ'dan başlar, pek çok Avrupa ülkesinin çeşitli bölgesel ve uluslararası örgütlerde bir araya gelmesi, kolektif iradenin eseri olan bağlayıcı hukuki ve normatif belgelerin ortaya çıkması, birtakım normların öncelikle Avrupa coğrafyasında ve akabinde, sömürgeciliğin yaygınlaştığı dönemde tüm dünyada uygulamaya konması şeklinde devam eder. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin akabinde BM çerçevesinde kolektif güvenlik alanında uluslararası hukuk normlarının belirlenerek uygulamaya konmasına kadarki dönemde her ülke askerî gücüne dayalı olarak ulusal güvenliğini bireysel şekilde temin etmeye çalışmış ve sonuçta hiçbir ülkenin güvenliği uluslararası garanti kapsamında bulunmamıştır.

Tarihin farklı dönemlerinde devletler, güvenlik çıkarları adına çeşitli askerî ve politik ittifaklar, koalisyonlar kurmaya teşebbüs etmişlerse de bu oluşumlar fazla uzun ömürlü olmamış, birtakım gelişmelerin akabinde parçalanmış ya da şekil değiştirmiştir. Her dönemde jeoekonomik, askerî-jeostratejik durumun gerektirdiği şartlar, özellikler, güvenlik alanında mevcut tehditler, risk ve hedefler yeni yaklaşımların ve mekanizmaların geliştirilmesine yol açmıştır. Bu ihtiyaçtan hareketle her ülke yeni duruma hızla tepki vermek zorunda kalmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Birleşmiş Milletler Örgütü'nün, daha sonrasında sosyalist ve kapitalist kamplar arasında başlayan Soğuk Savaş çerçevesinde NATO ve Varşova Paktı gibi askerî ittifakların oluşturulması, 20. Yy.ın 70'li yıllarında AGİK'in (AGİT) kurulması bu duruma birer örnek olarak zikredilebilir.

Çağdaş uluslararası güvenlik sistemi ve bu sistemin jeopolitik açıdan incelenmesi yalnızca II. Dünya Savaşı'nın akabinde, 1945 yılı sonrasında başlamıştır. BM'nin kurulması ve üye ülkeler arasındaki ilişkileri düzenleyen BM Anlaşması'nın kabulü hem jeopolitik literatüründe, hem de bağımsız bir araştırma alanı olarak uluslararası güvenlik konusunu gündeme getirdi.

Aradan geçen süre zarfında Avrupa coğrafyasında Avrupa Konseyi'nin, Batı Avrupa Birliği'nin, Avrupa Birliği'nin kurulması, silahsızlanma ve kolektif güvenlik konulu birtakım uluslararası anlaşmaların yapılması, zamanla Avrupa'da bölgesel güvenlik ve işbirliği sisteminin şekillenmesine olanak verdi. Sonuçta uluslararası güvenlik sistemi düşüncesi yeni modeller sayesinde daha da geliştirildi ve Avrupa, birtakım siyaset bilimcilerin tabiriyle ifade edecek olursak, "yeryüzünün güvenlik laboratuvarına" dönüştü. Günümüzde "kolektif güvenlik", "küresel güvenlik", "kooperatif güvenlik", "demokratik güvenlik" vb. kavram ve teoriler tüm dünyada incelenmekte, analiz edilmekte, "güvenliğin bölünmezliği" ilkesi de herkesçe kabul görmektedir.

Geleneksel uluslararası güvenlik konularında 1990'ların başlarından itibaren pek çok yeni yaklaşım ortaya çıkmaya başlamıştır. Çift kutuplu dünya düzeninin ve Soğuk Savaş'ın sonu uluslararası ilişkiler sisteminde daha önceden var olan düzenin de değişmesiyle sonuçlandı. Fakat bu durum ülkeler arasındaki anlaşmazlıkları, toplumlar arasındaki çekişmeleri bitirmedi, bilakis lokal ve bölgesel çatışmaların sayısında artış gözlemlendi. Dünya çapında etnik ayrılıkçılıktan, milli, dinî ve diğer nedenlerden kaynaklanan çatışmaların sayısında 1990'lardan sonra büyük bir artış olmuştur. Çoğu zaman bir iç çekişme, lokal ya da bölgesel özellikli bir çatışma olmasına rağmen, arka planında hep çeşitli devletlerin bulunması, bu sorunların uluslararası arenadaki konumuna işaret etmekteydi. Böylesi lokal çatışmalar gerçekte belirli bir coğrafi bölge-

nin ve son tahlilde tüm dünyanın güvenlik ortamını olumsuz etkilemekteydi. Mesela Ermenistan'la Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu uzunca süre Ermeni basınında ve Ermeni yanlısı dünya basınında Azerbaycan'ın iç sorunu olarak tanıtılmaya çalışılmıştır. Oysa burada başlangıçtan itibaren bir ülkenin (Ermenistan'ın) diğerine (Azerbaycan'a) karşı toprak iddiaları ve bu çerçevede sergilediği askerî saldırganlık söz konusuydu. Ermenistan'la Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu yalnızca bölgede değil, Avrupa'nın ve yeryüzünün tamamında siyasi istikrarın ve uluslararası güvenliğin temelini teşkil eden "toprak bütünlüğü ve uluslararası sınırların dokunulmazlığı" ilkesinin oldukça kaba bir şekilde ihlali anlamına gelmekteydi.

Çift kutuplu dünya düzeninin çöküşü Soğuk Savaş'ı sonlandırmakla beraber, uluslararası ilişkiler sisteminde sınır ve toprak sorunları, lokal ve bölgesel çatışmalar, örgütlü suçlar, kitle imha silahlarının yaygınlaşması tehlikesi, dinî ve etnik aşırılıkçılık, terör gibi tehditlerin sayısının artmasına da ortam oluşturmuştur. Tüm bu gelişmeler, 11 Eylül 2001 tarihinde yaşanan malum terör olayının da eklenmesiyle, uluslararası arenada yeni ve daha etkin bir güvenlik modelinin oluşturulması zaruretini doğurmuş, öncü dünya ülkeleri nezdinde güvenliğin mevcut uluslararası birlikler çerçevesinde geliştirilerek mükemmelleştirilmesi düşüncesini gündeme getirmiştir.

Uluslararası hukuk alanındaki boşluklar, özellikle alınan kararların uygulanmasını sağlayacak mekanizmaların eksikliği, hukuki ilke ve normların teorik açıdan farklı yorumlanmaları ve uluslararası iradenin uygulanmasında öznel mülahazalara dayanılması gibi hususlar günümüzde de uluslararası güvenlik sisteminde ciddi sorunlar yaşanmasına yol açmaktadır. Çağımızda uluslararası ilişkiler sisteminin öncelikli görevlerinden bir tanesi kalıcı uluslararası barış ve güvenlik ortamının sağlanmasıdır.

Günümüz jeopolitik literatüründe her ülkenin ulusal kalkınma ve güvenliği, bunların ölçütleri ve hangi düzeyde temin edildiği sorunu her zaman uluslararası ve bölgesel jeopolitik, askerî-jeostratejik ve jeoekonomik ortam, uluslararası gelişmeler ve küresel güvenlik şartları bağlamında değerlendirilmektedir.

Jeopolitikte "uluslararası güvenlik" kavramı öncelikle uluslararası ilişkiler sisteminin ve uluslararası hukukun savaşlardan, silahlı çatışmalardan, devletler arası çatışmalar ve istikrarsızlıklardan korunmasını, uluslararası sistemin ana özneleri olan devletlerin ulusal çıkar ve güvenliklerinin dengeli bir biçimde sağlanmasını ifade etmektedir.

Uluslararası güvenlik sisteminin öncelikli amacının kişilerin, toplumların ve devletlerin güvenliğinin temin edilmesi olduğu hususu göz önünde tutu-

lursa, bu sistem aynı zamanda insan hayatını etkileyebilecek tehlike ve tehditlerin, potansiyel risklerin ortadan kaldırılmasına yönelik kolektif faaliyet normlarını da ihtiva etmektedir.

Uluslararası güvenlik; coğrafi kapsamı itibarıyla **küresel** (tüm dünyayı kapsayan), **bölgesel** (dünyanın belirli bir bölgesini ilgilendiren) ve **kolektif** (birtakım ülkelerin katılımıyla gerçekleşen) olmak üzere üç grup halinde değerlendirilmektedir. Uluslararası güvenlik bu üç grup bağlamında sırasıyla tüm dünya ülkelerinin, belirli bir bölgedeki ülkelerin ya da somut olarak bir grup ülkenin taraf olduğu uluslararası ilişkilerin, uluslararası hukukun ve birlikte yaşama normlarının büyük ya da küçük çaplı savaşlardan, silahlı çatışmalardan, kriz ve istikrarsızlıklardan korunmasını, herhangi bir ülkenin uluslararası hukuka uymayan hareketlerden ortak çabalarla çekindirilmesini, hakları çiğnenen ülkelerin ortak çabalarla savunulmasını kapsamaktadır.

Uluslararası güvenlik bağlamında ülkelerin dış politika etkinliklerinin temel ölçütlerinden biri elverişli uluslararası güvenlik ortamının oluşturulmasından, kolektif ve ulusal güvenliğin sağlanmasından ibarettir. 20. Yy. ortalarından itibaren BM üyesi ülkeler uluslararası arenada ağırlıklı olarak ulusal çıkarlarından hareket etmektedirler, fakat diğer yandan BM ve bu örgütün çeşitli kurumları genel ve ortak çıkarlar sisteminin ilkelerini hazırlamış ve çıkarların sağlanması mekanizmalarını şekillendirmiştir. Uluslararası güvenlik sisteminin özü tüm ülkelerin açık savaşlara, dış askerî müdahalelere, diğer ülkelerin tehditlerine karşı korunması, bireylerin ve toplumun güvenliğinin sağlanması, devletlerin egemenlik haklarının kolektif olarak savunulması şeklinde açıklanabilir.

Uluslararası güvenlik sisteminin temel ilkeleri BM Antlaşması çerçevesinde şu şekilde sıralanabilir:

- Devletlerin ortak güvenlik çıkarlarının tespit edilerek uluslararası barışın bu düzlemde sağlanması;
- Devletler arasında silahlı çatışma ve savaşların önlenmesi, sorunların müzakereler aracılığıyla çözülmesi;
- Devletlerin ulusal güvenliğinin uluslararası güvenlik sistemiyle ilişkilendirilmesi;
- Kitle imha silahlarının yasaklanması ve yayılmasının önlenmesi;
- Etnik ayrılıkçılık, terör, silah kaçakçılığı, yasadışı uyuşturucu ticareti gibi uluslararası güvenliğe yönelik tehditlerin önlenmesi;
- Halklar arasında iyi ilişkilerin hak eşitliği temelinde geliştirilmesi ve dünya barışının pekiştirilmesine yönelik önlemlerin alınması;

- Uluslararası ekonomik, sosyal, kültürel ve insani sorunların çözümünde işbirliği yapılması, devletlerin ekonomik güvenliğine tehdit oluşturan durumların ortadan kaldırılmasına yönelik ortak çalışmalar vb.

BM Anlaşması'nda açıkça belirtilmiştir: "Anlaşma'ya taraf olan devletler birbirlerinin ve diğer devletlerin toprak bütünlüğünü, sınırlarının dokunulmazlığını kabul eder, halen ya da gelecekte diğer ülkelerin sınırlarını ihlal edecek faaliyette bulunmaz, üye devletlerden başka birinin toprakları üzerinde hak iddia etmez ve işgalden çekinir."

Devletlerin BM tarafından tanınan sınırlarının dokunulmazlığı, toprak bütünlüğü, ülkeler arasında sorun ve silahlı çatışmaların ortadan kaldırılması, tartışmalı konuların müzakereler yoluyla çözülmesi ilkesi AGİT'in 1975 yılında onaylanan ve bağımsızlığını bu tarihten sonra kazanan tüm Avrupa ülkelerinin, bu arada Azerbaycan'ın da katıldığı, Avrupa'da güvenlik ve işbirliği konulu Helsinki Nihai Senedi'nde de uluslararası hukukun başlıca şartlarından biri olarak tespit edilmiştir.

Helsinki Nihai Senedi'nde şöyle ifade edilmiştir: "Anlaşma'ya taraf olan ülkeler diğer ülkelerin toprak bütünlüğüne saygı göstermek ve bu doğrultuda BM Anlaşması'nın amaç ve ilkelerini kılavuz edinerek üye ülkelerin toprak bütünlüğünü tanımak, siyasal egemenlik ve bütünlüklerini hiçbir surette ihlal etmemek, özellikle tehditlerden ve benzer hareketlerden sakınmak zorundadırlar."

Belgede şu hususun da altı çizilmiştir: "Dünya kamuoyu, uluslararası hukuk normlarını çiğneyen ve diğer devletlerin toprak bütünlüğünü ihlal eden işgal girişimlerini asla kabul etmeyecektir."

Azerbaycan Cumhuriyet ve diğer Post-Sovyet Cumhuriyetlerinin 1992 yılında AGİT üyesi oldukları sırada imza koydukları Helsinki Nihai Senedi devletlerin toprak bütünlüğünün ve egemenliklerinin dokunulmazlığı yanında uluslararası güvenlik ve işbirliği konulu 10 ana ilkeyi de ihtiva eder. Söz konusu ilkeler şunlardan ibarettir:

- Egemen eşitlik ve egemenlik haklarına saygı ilkesi;
- Sınırların dokunulmazlığı ilkesi;
- Devletlerin toprak bütünlüğü ilkesi;
- Sorunların barışçıl yollardan çözümlenmesi ilkesi;
- İçişlerine karışmama ilkesi;
- İnsan hak ve özgürlüklerine saygı ve bu arada düşünce, vicdan, din ve inanç özgürlüklerine saygı ilkesi;

- Halkların kendi kaderini tayin etme hakkı ve eşitliği ilkesi;
- Devletler arasında işbirliği ilkesi;
- Uluslararası hukuk çerçevesinde sorumlulukların vicdanla yerine getirilmesi ilkesi.

SSCB'nin parçalanmasının hemen öncesinde, ideolojik ve sınıfsal çatışmanın en üst düzeye erdiği bir dönemde 1990 yılında gerçekleşen AGİT Paris Zirvesi'nde uluslararası ilişkiler sistemine ve uluslararası güvenliğe ilişkin temel ilke ve normları belirleyen Avrupa'nın Geleceği İçin Paris Şartı adlı önemli bir belge onaylandı. Paris Şartı Soğuk Savaş sonrasında Avrupa'da güvenlik ve işbirliği sorunlarının çözümlenmesini AGİT'in öncelikli görevi olarak gündeme getirmiştir.

Paris Şartı "Yeni Bir Demokrasi, Barış ve Birlik Dönemi", "Geleceğe Yön Verecek İlkeler" ve "AGİT Örgütlenme Konferansı" adlı üç bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde Avrupa'da güvenlik ve işbirliği sorunları, bu alanda yapılacak çalışmalarda gözetilecek temel ilkeler ifade edilmiştir.

Paris Şartı'nda; Avrupa'daki çatışmalar, egemenlik haklarına saldırı durumları, ülkelerin politik ve ekonomik bağımsızlıklarına, toprak bütünlüğüne yönelik tehditler insanlığın geneli açısından bir tehlike kaynağı olarak değerlendirilmiş, bunların önlenmesi için ortaklaşa yapılacak çalışmaların ana istikametleri tespit edilmiştir.

Katılımcı ülkeler Paris Şartı'nda terörün her türlüsünü kesin bir dille lanetlemiş, terörle hem ikili, hem de çoklu işbirlikleri şeklinde mücadele edilmesini öncelikli hedef olarak belirlemişlerdir.

Paris Şartı'nda katılımcı ülkelere her türlü sorunun barışçıl yollardan çözüme kavuşturulması, başka ülkelere karşı tehdit ve güç kullanımına başvurulmaması da tavsiye edilmiştir. Katılımcı ülkeler için; bölgede ve tüm dünyada barış ve güvenliğin korunması, çatışmaların barışçı yollardan sonlandırılması ve uluslararası hukuk çerçevesinde çözüme kavuşturulması açısından birtakım görev ve sorumluluklar da belirlenmiştir.

Avrupa'da güvenlik ve işbirliği konusunda AGİT Paris Şartı'yla başlayan örgütlenme süreci 1992 yılında Helsinki'de, 1994 yılında Budapeşte'de, 1996 yılında Lizbon'da ve 1999 yılında İstanbul'da gerçekleşen Zirve Toplantılarıyla sürdürülmüş ve bu Zirve'lerde onaylanan belgelere yansımıştır.

Bu Zirve'lerde Avrupa'da güvenlik ve işbirliği alanında yeni mekanizmalar oluşturulmuş, ilgili kurumlar tesis edilmiş ve güvenlik sorunlarının çözüme kavuşturulmasının genel ilkeleri şekillendirilmiştir. 1994 yılında Budapeşte Zirvesi'nde Konferans statüsü kaldırılan AGİK Avrupa'da güvenlik ve işbirliği

konulu sürekli örgüt (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) hüviyeti kazandı. SSCB ve Yugoslavya'nın parçalanması sonrasında ortaya çıkan sorun ve memnuniyetsizliklerden kaynaklanan çatışmaların engellenmesi amacıyla örgütün faaliyet alanı genişletildi. 1992 tarihli Helsinki Nihai Senedi örgüte güvenlik konularında önceden ihtar, silahlı çatışmaları önleme ve kriz yönetimi gibi ciddi yetkiler vermiştir. Bu sayede AGİT Soğuk Savaş sonrası dönemde Avrupa'da barış ve güvenliğin sağlanmasına, yeni dünya düzeninde işbirliğinin sürdürülmesine katkıda bulunabilecek çok önemli bir örgüte dönüştü.

AGİT'in güvenlik konusuna yaklaşımı çok yönlü olup silahlanmanın kontrol altında tutulması için önleyici diplomasi, güven ve güvenlik arttırıcı önlemler, insan hakları, seçimlerde gözlemcilik, ekonomik ve çevresel konularda işbirliği gibi alanları da kapsar. AGİT üyesi tüm ülkeler eşit haklara sahiptirler ve burada kararlar ortak mutabakat temelinde alınır.

AGİT'in özel bir statüsü bulunuyor. Bir yandan AGİT çerçevesinde alınan kararlar hukuki değil, daha ziyade siyasi özelliktedir. Fakat diğer yandan AGİT, uluslararası örgütlerin birtakım özelliklerini kendi bünyesinde ihtiva etmektedir, yani sürekli etkin organları, merkezi, kurumları, personeli, mali rezervleri ve şubeleri vardır.

Devletlere politik sorumluluklar yükleyen AGİT belgelerinin çoğu, hayata geçirilmek için uluslararası anlaşma biçimine dönüştürülmeye muhtaçtır. 1975 Nihai Senedi, Paris Şartı ve daha sonraki Zirve'lerde onaylanan belgeler hukuki açıdan birer devletler arası anlaşma değildir ve devletler açısından bağlayıcı nitelik taşımaz. Fakat AGİT belgeleri uluslararası hukuka kaynaklık etmekte ve uluslararası hukuk ilkelerini belirlemede önemlidir. Oysa mahiyet itibariyle hukuki değil, yalnızca siyasi sorumluluk yükleme gücündedir.

Diğer yandan, bağlayıcı bir hukuki gücünün olmaması, AGİT sorumluluklarının verimliliğini azaltmaz. Politik açıdan en ileri düzeyde kişiler tarafından imzalandığından, bu belgeler uluslararası hukuk çerçevesinde devletler arası anlaşmalar kadar önemli kabul edilir.

Günümüzde AGİT, Avrupa'da güvenlik konularıyla NATO ve diğer askerî bloklar kadar doğrudan ilgilenmemekle beraber, uluslararası güvenliğin işbirliği zemininde pekiştirilmesi sürecine önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır. Bu açıdan AGİT, diğer bölgesel ve küresel örgütler ve sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği çerçevesinde çalışmalarını yürütmektedir.

Uluslararası güvenlik her ülke için öncelikle toprak bütünlüğü, yurttaşlarının ve toplumunun güvenliği, egemenlik haklarının dış askerî müdahale ve saldırılara karşı korunması ve güvenliğinin uluslararası garanti altına alınması anlamına gelmektedir. Uluslararası güvenliğin başlıca garantörü BM ve BM

Güvenlik Konseyi'dir. Nükleer silaha sahip bulunan beş ülke (ABD, Çin, Rusya, Birleşik Krallık, Fransa) Güvenlik Konseyi daimi üyeleridir. İki yılda bir değişmekle iki ülke Güvenlik Konseyi geçici üyesi olmaktadır. Küresel öneme sahip bütün güvenlik meseleleri Güvenlik Konseyi'nde tartışılır ve karara bağlanır. Herhangi bir ülkeye karşı güç kullanma, yaptırım uygulama, herhangi bir ülkenin güvenliğini ortak çabalarla sağlama, uluslararası barış gücü oluşturma ve savaş bölgelerine gönderme, uluslararası güvenliğe yönelik tehditleri önleme gibi meseleler Güvenlik Konseyi'nde karara bağlanır.

Uzmanlara göre mevcut uluslararası güvenlik sistemi gelişmiş bir sistem değil ve verimli çalışamamaktadır. Yine uzmanlara göre BM Güvenlik Konseyi'nin karar alma ilke ve yöntemleri çatışmaların önlenmesi, uluslararası ve bölgesel güvenliğe yönelik tehditlerin bertaraf edilmesi hususunda hızlı ve etkili bir müdahaleye müsaade etmemektedir. BM Antlaşması'ndaki taahhütler doğrultusunda, üye ülkelerin güvenliğinin sağlanması, dış askerî müdahalelere karşı korunması gibi konularda da tam bir garanti verilememektedir. BM istikrarsız, çifte standartlı ve ilkesiz politikaları nedeniyle örneğin Ermenistan gibi cüce ülkenin bile uluslararası hukuk normlarına uymasını sağlayamamaktadır. Uzmanlar bu durumu BM Güvenlik Kurulu'nun daimi üyelerinin ulusal çıkarları ve kendilerini doğrudan alakadar eden konular dışında hiçbir sorunla gerçekten ilgilenmemeleriyle açıklıyorlar.

BM güvenlik sisteminin ve Güvenlik Konseyi'nin faaliyetinin yeniden yapılandırılması düşüncesi nice yıllardır uluslararası kamuoyunun gündemindedir. Araştırmacılara göre, işgalci politika izleyen ülkelere, uluslararası hukuk normlarını ihlal eden, uluslararası güvenliğe tehdit oluşturan ve açıkça meydan okuyan ülkelere ya da ülkeler grubuna tüm diğer ülkelerin ortak çabasıyla karşı konulması mekanizması oluşturulmadan ve bu doğrultuda alınacak önlemler için değişmez ilkeler tespit edilmeden uluslararası kolektif güvenlik alanında bugünkü iç açıcı olmayan durum sürüp gidecek ve her ülke kendi güvenliğini gücü yettiği ölçüde sağlamaya çalışacaktır.